

Mediacja w średniowieczu a współcześnie w świetle faktów językowych

STRESZCZENIE

CEL NAUKOWY: Celem artykułu jest prezentacja i opis polskiego słownictwa średniowiecznego odnoszącego się do pojęcia MEDIACJA W KONTEKŚCIE WSPÓŁCZESNEGO OPISU TEJ INSTYTUCJI PRAWA.

PROBLEM I METODY BADAWCZE: Problem badawczy, który w wyniku analizy został rozwiązany, to odpowiedź na pytanie o to, jakimi cechami charakteryzował się polski średniowieczny proces mediacyjny w stosunku do współczesnego. Metoda badawcza użyta przez autora to filologiczna analiza tekstów prowadzona w nurcie semantyki historycznej.

PROCES WYWODU: W artykule omówiono średniowieczny i współczesny proces mediacji, biorąc pod uwagę jego uwarunkowania, przebieg i uczestników.

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ: Semy składające się na pojęcie mediacja w średniowieczu i współcześnie są takie same. Są to: konflikt, strony konfliktu i mediator, który pomaga konflikt rozwiązać. Słownictwo, jakim się posługiwano, opisując tę instytucję prawa w średniowieczu, jest całkowicie odmienne od leksyki współczesnej, służącej do opisu pokojowego rozwiązywania konfliktów.

WNIOSKI, INNOWACJE, REKOMENDACJE: W celu stworzenia pełnego opisu leksykologicznego tej instytucji prawa na przestrzeni dziejów języka polskiego konieczne jest przebadanie leksyki ze wszystkich epok rozwoju polszczyzny.

→ **SŁOWA KLUCZOWE:** MEDIACJA, LEKSYKA ŚREDNIOWIECZNA, LEKSYKA WSPÓŁCZESNA, SEMANTYKA HISTORYCZNA

ABSTRACT

Mediation in the Middle Ages and the Modern in Light of the Facts of Language

RESEARCH OBJECTIVE: The aim of the article is the presentation and description of Polish vocabulary of the medieval period, referring to the concept of mediation in the context of the contemporary description of this law institutions.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: The research problem, which was solved as a result of the analysis is the answer to the question of what attributes was characterized by a Polish medieval mediation process in relation to the contemporary one. The method used by the author is a philological analysis of the texts carried out within historical semantics.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: The article discusses the medieval and the modern process of mediation, taking into account the conditions, its course and the participants.

RESEARCH RESULTS: The terms which make up the concept of mediation are the same today as they were in the Middle Ages. They are: the conflict, the parties to the conflict and the mediator, who helps to solve the problem. However the vocabulary, which is used to describe the institution of law in the Middle Ages is completely different from the modern vocabulary, used to describe the peaceful resolution of the conflicts.

CONCLUSIONS, INNOVATIONS AND RECOMMENDATIONS: In order to create a complete lexicological description of the institution of law throughout the history of the Polish language, it is necessary to examine the vocabulary from all periods of development of the Polish language.

→ **KEYWORDS: MEDIATION, MEDIEVAL VOCABULARY, CONTEMPORARY VOCABULARY, HISTORICAL SEMANTICS**

Wstęp

Mediacja jako alternatywna metoda rozwiązywania sporów była stosowana wcześniej niż postępowania sądowe. Pojęcie mediacji było znane już w starożytności – tę formę rozwiązywania konfliktów wykorzystywano m.in. w Mezopotamii (Sumerowie, IV tysiąclecie p.n.e.), w antycznej Grecji, w Rzymie, w starożytnych Chinach. W okresie średniowiecza w Europie mediacja była stosowana do łagodzenia konfliktów politycznych, gospodarczych, wykorzystywana w rozwiązywaniu konfliktów pomiędzy władcą a poddanymi oraz między osobami prywatnymi. Geneza dzisiejszego sposobu rozwiązywania konfliktów, który został nazwany *Alternative Dispute Resolution* (ADR), jest związana z anglosaską kulturą prawną. Współczesne typy ADR, czyli alternatywnych form rozwiązywania sporów, powstały w Anglii, następnie zostały przeniesione do Stanów Zjednoczonych Ameryki, gdzie rozwijały się już samodzielnie, a od przełomu XIX i XX wieku bardzo intensywnie.

Mediacja w wymiarze nowoczesnym zaczęła się rozwijać w USA na przełomie lat 60. i 70. XX w. Od tego czasu wypracowane w USA metody ADR wpłynęły na kształt kultury prawnej wielu krajów. W Polsce mediacja jako współczesna instytucjonalna i alternatywna forma rozwiązywania sporów zaczęła się rozwijać intensywnie w okresie przemian po 1989 r. Na początku była wykorzystywana przy rozwiązywaniu sporów pomiędzy pracodawcami a pracownikami. Pierwszym krokiem legislacyjnym podjętym przez polski parlament w tym zakresie było uchwalenie ustawy z dnia 23 maja 1991 r. o rozwiązywaniu sporów zbiorowych (Dz.U. Nr 55, poz. 236 z późn. zm.) (por. Płatek i Fajst, 2005; Gmurzyńska, 2007; Arkuszewska i Plis, 2014).

Analiza danych językowych dotyczących mediacji w Polsce w średniowieczu i w XXI wieku oraz ogólnie mediacji jako pokojowego rozwiązywania konfliktów między stronami pozwala opisać pojęcie mediacja przy wykorzystaniu następujących semów:

konflikt
strony konfliktu
mediator, który pomaga rozwiązać konflikt.

Współcześnie mediacja definiowana jest jako dobrowolne, poufne i niesformalizowane postępowanie w sprawach, w których możliwe jest zawarcie ugody. Prowadzone jest ono między stronami określonego sporu przez osobę trzecią – bezstronnego i neutralnego mediatora – w celu doprowadzenia do ugodowego rozwiązania konfliktu (por. Arkuszewska i Plis, 2014). Definicja ta w zasadzie jest prawdziwa również w odniesieniu do średniowiecznego, pokojowego rozwiązywania sporów. W dalszej części artykułu pokazane zostaną także pewne różnice między tymi instytucjami prawa w średniowieczu i współcześnie.

Celem artykułu jest prezentacja i opis polskiego słownictwa średniowiecznego (z okresu do końca XV wieku) odnoszącego się do pojęcia mediacja w nawiązaniu do współczesnego opisu tej instytucji prawa.

Instrumenty i narzędzia badawcze

Problem badawczy, do którego rozwiązania będzie zmierzać analiza, to odpowiedź na pytanie o to, jakimi cechami charakteryzował się polski średniowieczny proces mediacyjny w stosunku do współczesnego. Metoda badawcza to filologiczna analiza średniowiecznych oraz współczesnych tekstów dotyczących mediacji. Zaprezentowane analizy mają charakter

diachroniczny i są prowadzone w nurcie semantyki historycznej. Średniowieczny materiał przykładowy został wyekscerpowany ze *Słownika staropolskiego* i jego suplementu (dalej: *SStp*)¹, opracowanego pod redakcją Stanisława Urbańczyka, w którym zamieszczono około 400 cytatów odnoszących się do średniowiecznej mediacji występujących w 61 źródłach, w których pojawiają się we wzmiankach. Większość spośród tych zabytków to teksty, które dotyczą średniowiecznego prawa. W analizie leksykologicznej wyrazów odnoszących się do pojęcia mediacja w średniowieczu pomocny jest materiał zgromadzony i sklasyfikowany w *Słowniku pojęciowym języka staropolskiego* (dalej: *SPJS*), opracowanym w Instytucie Języka Polskiego PAN pod redakcją Bożeny Sieradzkiej-Baziur w latach 2011-2015 na materiale *Słownika staropolskiego*². Wciąż wydoskonalaną strukturę semantyczną *SPJS* tworzy aktualnie (XII 2016) ponad 400 kategorii pojęciowych, jedną z nich jest mediacja. Składa się na nią około 80 jednostek leksykalnych autosemantycznych ciągłych (np. *zmówca*) i nieciągłych (np. *pośrodkujący składacz*) opatrzonych w *SPJS* osobnym znaczeniem, jednym przykładem, lokalizacją i często też datacją.

Proces wyvodu

1. Narracje odnoszące się do mediacji średniowiecznych i współczesnych

1.1. Typy narracji

Cel artykułu, czyli opis funkcjonowania mediacji w średniowieczu i współcześnie, narzuca poruszanie się w trzech nurtach narracji dotyczących tego zagadnienia:

1. Pierwsza z nich to obraz tego procesu w tekstach średniowiecznych, który odtworzyć można na podstawie analizy leksyki średniowiecznej-łacińskiej i polskiej – odnotowanej w najdawniejszych

---

¹ Dodać należy, że *Słownik staropolski* i suplement odnotowują średniowieczny materiał od czasów najdawniejszych do końca XV w. Późniejsze dane średniowieczne, z pierwszej połowy XVI w., prezentuje *Słownik polszczyzny XVI wieku*.

² Metodologia opracowania elektronicznego słownika pojęciowego na podstawie słownika drukowanego i opis jego zawartości były przedmiotem wcześniejszych opracowań (por. Sieradzka-Baziur, 2012; Sieradzka-Baziur, Kajtoch i Mika, 2016; Sieradzka-Baziur, Duska, Kajtoch i Mika, 2016). *Słownik pojęciowy języka staropolskiego* zestawiony na materiale jedenastotomowego *Słownika staropolskiego* jest rodzajem korpusu leksykalnego, uporządkowanego semantycznie, który umożliwia prowadzenie badań dotyczących leksyki.

- zabytkach. Została ona przedstawiona przez autorów haseł w słowniku prezentującym łacinę średniowieczną w Polsce³ oraz *SStp*.
2. Kolejna narracja istotna dla badacza średniowiecza to opis pojęcia mediacja w *Słowniku łaciny średniowiecznej w Polsce* oraz *SStp* przez ich redaktorów oraz konsultantów z zakresu historii prawa polskiego.
  3. Trzecia narracja odnosząca się do mediacji to charakterystyka pokojowych sposobów rozwiązywania sporów, którą znajdujemy w publikacjach teoretycznych z zakresu prawa, dawnych i współczesnych.

1.2. Wyraz *mediator* w różnych typach narracji

We wszystkich tych trzech rodzajach narracji pojawia się wyraz *mediator*, który z punktu widzenia współczesnego użytkownika języka jest określeniem prototypowym na oznaczenie pośrednika w sporze. Wyraz *mediator* wywodzi się z łaciny, w której oznaczał 'pośrednika, orędownika' (Plezia, 2007). Leksem ten występuje w *Słowniku łaciny średniowiecznej w Polsce*, gdzie podano takie samo jego znaczenie: 'pośrednik, orędownik'⁴. W *SStp* brak hasła *mediator*, wyraz ten pojawia się jednak jako wyraz łaciński, we fragmencie kontekstu dodanym z łacińskiej podstawy⁵ w artykule hasłowym **składacz**:

Kunrad sześć świadkow... powiodł, jichże pirwy świadek Jakub,... trzeci Stanisław a jednacz alibo składacz przyjacielski (mediator seu compositor amicabile), przod w jej rzeczy mianowany Sul 35⁶.

Wyraz *mediator* występuje też w definicjach znaczeniowych w *SStp* jako łaciński odpowiednik polskiego znaczenia. Przykładem może być artykuł hasłowy **zmówca** opatrzony znaczeniem: 'ten kto pomaga, pośredniczy w zawarciu umowy, pośrednik, mediator, arbiter'.

---

³ Por. *Elektroniczny słownik łaciny średniowiecznej w Polsce*. <scriptores.pl/lexicon> (dostęp: 5.11.2016). Jest to elektroniczna wersja *Słownika łaciny średniowiecznej w Polsce*.

⁴ Por. *Elektroniczny słownik łaciny średniowiecznej w Polsce* <scriptores.pl/lexicon> (dostęp: 29.10.2016).

⁵ Por. uwagę redaktorów *Słownika staropolskiego*: „Łacinę do tego źródła cytujemy wg wydania *Statutów Kazimierza Wielkiego* A.Z. Helcla z StPPP I, s. 1-172, 269-290, 305-328, 412-414, wg *Statuta Mazoviae Bandtkiego zawartych w Jus Polonicum...* Varsaviae 1831, s. 425-437, niekiedy wg AKPr II, s. 1-53 lub AKPr IV” (Twardzik, 2005, s. 188).

⁶ Rozwiązanie skrótów odnoszących się do tytułów zabytków średniowiecznych w: Twardzik, 2005.

Polski wyraz **mediator**, oznaczający 'rozjemcę, sędziego polubownego', został odnotowany dopiero w *Słowniku polszczyzny XVI wieku*⁷ i opatrzony dwoma przykładami z drugiej połowy tego wieku, co oznacza, że najprawdopodobniej pojawił się on dopiero w tekstach renesansowych, por.

á zaž niewidziŕz (...) dla czego Ianá Herbortá/ Káftellaná Lubáczowŕkiégo/ brátá ich ŕtáržégo/ Mediatorem Przemyskiéy Ziemie zowiemy (...): bo v niego brátem rodžónym ten człowiek ieŕt/ który prawdę/ wiárę/ ŕprawiedliwoŕc y pokóy/ miŕuje OrzQuin B4v (S. Orzechowski i Quincunx, 1564).

Obserwujemy tu więc ciągłość w zakresie leksyki: wyraz *mediator* od czasów najdawniejszych aż do dzisiaj oznacza pośrednika w sporze. W średniowieczu został odnotowany w łacińskich zabytkach językowych, w polskich tekstach odnajdujemy go dopiero w XVI w. Leksem *mediator* na oznaczenie rozjemcy z czasem zyskał prawie wyłączność, choć w średniowieczu miał ponad 20 konkurentów, o czym będzie mowa w dalszej części artykułu.

1.3. Mediacja w świetle opracowań

Władysław Domino, historyk prawa średniowiecznego, jest autorem cenionego i jedyne większego opracowania z tego zakresu w odniesieniu do epoki najdawniejszej: *Słownictwo polubowne na Rusi w późniejszym średniowieczu*. Na marginesie należy zauważyć, że tytuł tej pracy jest zbyt wąski w stosunku do zawartości – zawiera ona bogaty materiał dotyczący ziem polskich w całym średniowieczu. Charakteryzując sąd polubowny w okresie średniowiecza, autor stwierdza, że był on „przede wszystkim reprezentowany przez sędziów zwanych w terminologii łacińskiej: *arbitri, amici, boni homines, amicales compositores, compositores, arbitratores, amici concordiae, viri idonei, mediatores, iudices*, w terminologii polskiej – *jednacze*” (Domino, 1938, s. 61). Z kolei pisząc o mediatorach przy wykorzystaniu swojego prawniczego idiolektu z pierwszej połowy XX w., Domino używa określeń *sędzia, arbiter* (Domino, 1938, s. 61-62). Juliusz Bardach, historyk ustroju i prawa polskiego, w monografii z roku 1973 zamieścił syntetyczny opis średniowiecznego sądownictwa polubownego:

---

⁷ Wyraz hasłowy **mediator**, por. Mayenowa, 1981.

Tocząca się przed sądem sprawa z zakresu prawa prywatnego lub o przestępstwo prywatne mogła być umorzona w każdym czasie przez zawarcie ugody między stronami. Do ugody dochodziło najczęściej w rezultacie postępowania polubownego (*jednania*) [wyróżnienia BSB]. Postępowanie polubowne rozpoczynało się od zawarcia umowy (*zapisu*) na sąd polubowny. Umowa taka zawierała: a) zobowiązania stron oddania sprawy sądowi polubownemu, b) oznaczenie przedmiotu sporu, c) określenie składu sądu polubownego, d) oznaczenie sposobu rozstrzygnięcia sporu (doprowadzenie do ugody lub wyrok), e) sankcje na wypadek niewykonania ugody lub wyroku sądu polubownego. Działając w myśl zasady dyspozytywności (*cum non ipse solus, sed plures judicant supradicta*), strony same ustalały wszystkie punkty umowy, decydując o ich treści. Przed sądem polubownym strony były równe, niezależnie od różnicy stanu. Każda ze stron wyznaczała w równej liczbie arbitrów, którzy niekiedy wybierali razem superarbitra, zwanego również o *bermanem*. Skuteczność wyroku sądu polubownego zapewniano przez obwarowanie go karą umowną, którą określano jako *zakład* (*vadium*). Strona, która nie dotrzymała warunków umowy, była zobowiązana do zapłacenia zakładu, który bywał nieraz bardzo znaczny. Jeśli w trakcie przewodu nie doszło do zawarcia ugody, sąd polubowny wydawał wyrok, który zapadał większością głosów, chyba że strony zastrzegły jednomyślność. Ugoda lub wyrok sądu polubownego mogły być tytułem egzekucyjnym, jeśli umowa zawierała klauzulę o poddaniu się egzekucji w razie niewykonania ugody czy wyroku. W praktyce jednak egzekucja państwa w postępowaniu polubownym była rzadkością. Rozpowszechnienie postępowania polubownego tłumaczy się dążeniem do uniknięcia wysokich kosztów postępowania sądowego oraz chęcią przyspieszenia rozstrzygnięcia sporu. Z drugiej strony sądy ze względu na przypadające im opłaty niechętnie widziały *jednania*; dlatego jeśli strony zawarły ugodę po rozpoczęciu procesu i bez zgody sądu, płaciły sądowi opłatę karną zwaną *jednane* (*poena concordiae, poena compositionis*). Została ona zniesiona w Koronie przywilejem brzeskim (1425), a na Mazowszu dopiero w drugiej połowie XV w., kiedy zezwolono stronom na godzenie się w każdym stadium procesu (Bardach, 1973, s. 554-555).

W powyższym opisie znajdujemy pięć wyrazów używanych w odniesieniu do mediacji już w średniowieczu: *jednanie, zapis, oberman, jednane, zakład*. W chwili gdy dysponujemy już wszystkimi tomami *SSStp* i *SPJS*, badacze zajmujący się historią prawa mogą uwzględnić w swoich opracowaniach cały zasób wyrazowy odnoszący się do pojęcia MEDIACJA w polskim średniowieczu, który zawierają te słowniki. Zagadnienie mediacji nie doczekało się jeszcze w historiografii kompleksowego opracowania, na co zwraca uwagę Anna Rosner (por. 2005, s. 39). Problemy szczegółowe z tego zakresu zostały przedstawione w nowszych pracach, np. Mariana Lecha Klementowskiego (1996, 1998), w nich jednak nie pojawia się inne słownictwo dotyczące mediacji aniżeli to, które w swoich monografiach wskazali Domino (1938) oraz Bardach (1973).

2. Średniowieczna i współczesna leksyka służąca do opisu mediacji

Analiza semantyczna średniowiecznych danych językowych (do końca XV w.) zaczerpniętych ze *SSłp* umożliwiła wyodrębnienie w *Słowniku pojęciowym języka staropolskiego* w obrębie kategorii pojęciowej MEDIACJA trzech podkategorii: MEDIATORZY, MEDIOWANIE, MEDIACJA–OPŁATY⁸. Umieszczono w nich rzeczowniki, czasowniki, przymiotniki, przysłówki oraz jednostki nieciągłe (w tym frazeologizmy) służące w średniowieczu do opisu pokojowego rozwiązywania sporów.

2.1. Mediacja i mediatorzy

Wraz z przekształcaniem się instytucji prawa zmienia się także język, który służy do werbalizacji pojęć związanych z prawem. Współcześnie, mówiąc o mediacji, używamy określenia „pozasądowe” rozwiązywanie sporów, gdy tymczasem w średniowieczu mediatorem mógł być sędzia, stąd uzasadnione jest tytułowe określenie „sądownictwo” polubowne w pracy Domino (1938). Autor pisze:

Praktyka sądowa notuje nie tylko przypadki sprawowania godności arbitra przez sędziów państwowych, ale także – zasiadania całego składu sądu państwowego w charakterze sądu polubownego (Domino, 1938, s. 67).

Potwierdza to cytat z *Zapisków i rot polskich XV i XVI wieku z ksiąg sądowych ziemi warszawskiej* (ZapWarsz. Kuraszkiewicz i Wolff, 1950), w którym podano informację, że *jednaczem* był sędzia, por. artykuł hasłowy **sędzia** w *SSłp*:

Jakom ja się ujednała... przez jednacze... przez wielmożne... Andrzeja... kasztelana sochaczewskiego <z> Biernat<em> ... sędziem sochaczewski|ejm 1499 ZapWarsz nr 1831.

Dodać trzeba, że o ile w odniesieniu do mediacji średniowiecznej termin „sądownictwo” jest w jakimś stopniu adekwatny, o tyle nie jest już taki współcześnie, ze względu na zmianę charakteru tej instytucji prawa. Obecnie czynni zawodowo sędziowie, prokuratorzy, adwokaci, radcy prawni, aplikanci do tych zawodów i inne osoby zatrudnione w sądzie,

---

⁸ *Słownik pojęciowy języka staropolskiego*. <<http://spjs.ijp-pan.krakow.pl>> (dostęp: 04.11.2016).

prokuraturze lub innej instytucji uprawnionej do ścigania przestępstw nie mogą pełnić funkcji mediatora, a sama mediacja odbywa się poza sądem (Michalska-Warias, 2008, s. 13-14). Domino (1938, s. 61) podaje, że sąd polubowny w terminologii łacińskiej był zwany *arbitrium, iudicium amicabile, iudicium amicabile et arbitrationis, arbitrium dominorum*. Autor nie wymienia rodzimych średniowiecznych odpowiedników tych łacińskich określeń, ale można tu przywołać wyraz *dobrowolność* 'polubowny sąd, iudicium arbitrorum', odnotowany w *SSłp* i zilustrowany przykładem: *Dobrowolność arbitrium, id est arbitrorum iudicium ca 1500 Erz 13*.

Lepszym terminem byłoby zapewne wyrażenie „postępowanie” polubowne i ono jest bardzo często stosowane w opracowaniach prawniczych, również w odniesieniu do mediacji prowadzonych w dawnych epokach (por. np. Jurek, 2005).

Sam jednak termin „polubowne” z punktu widzenia semantyki historycznego jest anachronizmem. *SSłp* nie odnotowuje wyrazu *polubowny*, w *Słowniku polszczyzny XVI wieku* zawierającym także słownictwo średniowieczne tego leksemu również nie ma, domniemujemy zatem, że w języku średniowiecznym leksem ten raczej nie występował, więc połączenie sądownictwo „polubowne” bądź postępowanie „polubowne” w stosunku do mediacji średniowiecznej jest nieuprawnione.

Podsumowując rozważania dotyczące adekwatności i stosowności terminu odnoszącego się do rozwiązywania sporów w sposób pokojowy od średniowiecza do współczesności, należy stwierdzić, że najwłaściwszym terminem jest mediacja z uwagi na średniowieczną proveniencję tego wyrazu.

Współcześnie mediację prowadzi zwykle jeden mediator, niekiedy w postępowaniu mediacyjnym uczestniczy też mediator pomocniczy. W średniowieczu w skład sądu prowadzącego mediację mogło wchodzić kilku mediatorów:

Skład sądu mógł liczyć jednego, dwu, trzech, czterech, sześciu, ośmiu i więcej arbitrow (..) arbitrem mógł być każdy, kogo strony wybrały (...). Badając zapiski sądowe, zauważamy, że bardzo często arbitrami byli wybierani urzędnicy ziemscy i grodzcy, a mianowicie kasztelanowie, starostowie, podkomorzowie, sędziowie ziemscy i grodzcy, wojscy i miecznikowie (Domino, 1938, s. 62-66).

Obecnie ze względu na zasadę bezstronności i neutralności postępowania mediacyjnego funkcji mediatora nie może pełnić osoba spokrewniona czy zaprzyjaźniona ze stronami mediacji. Inaczej sytuacja wyglądała w średniowieczu, gdy mediatorem mógł być krewny, por. cytat:

Przyjacielszczy jednacze alibo pośrodując<y> składacze (mediatores) mogą być a obykli być rodzicy (Sul 35).

Niekiedy w procesie rozwiązywania sporu uczestniczył *superarbiter* określany w tekstach staropolskich mianem *obermana* (określenia wariantywnie: *barman*, *borman*, *heberman*, *obyрман*), por. przykład:

Jako com była wzięła czworo koni i woz w tem zajeździe w zapuście, gdzie oberman zapowiedział wkupować obiema stronoma, tym wzięła... na mem 1432 (Przyb 24).

Bardach wymienia tylko jeden staropolski wyraz oznaczający pośrednika w sporze i jest to wskazany powyżej *oberman* (Bardach, 1973, s. 554), lecz leksyka średniowieczna jest w tym zakresie bardzo rozbudowana. Jeśli chodzi o nazwy osób uczestniczących w procesie, to należy zauważyć, że mamy tu do czynienia tylko z określeniami odnoszącymi się do pośredników w sporze. Wynikało to z tego, że w sądach polubownych nie było rozróżnienia na powoda i pozwanego (por. Domino, 1938, s. 76). Mediatorzy średniowieczni określani są jako: *dzielca*; *jednacz*, *jadnacz*⁹; *oberman*, *barman*, *borman*, *heberman*, *obyрман*; *przyjaciel*; *rozgodźca*; *rozwadźca*; *rzecznik*; (*składca*) *składźca*; (*uchwalacz*) *ufalacz*; (*uchwalca*) *ufalca*¹⁰; *zmówca*¹¹. Zwykle te wyrazy mają tylko jedno znaczenie, wyjątki to np. *przyjaciel*, *rzecznik*. Średniowieczni użytkownicy języka wykorzystywali również w funkcji nazywania pośrednika w sporze takie jednostki nieciągłe jak: *jadnacz ślubiony*; *pośrodujący składacz*; *pośrodujący przyjaciel*; *przyjacielski układacz*; *składacz przyjacielski*.

---

⁹ O *jednachu* Bardach pisze: „Ograniczenie krwawej zemsty (wróždy BSB) osiągnano dosyć wcześniej przez wprowadzenie instytucji jednaczy – pośredników, którzy ustalali wysokość okupu, mającego charakter zadośćuczynienia za zabójstwo (...). Genezą kar grzywnych było wykupienie się sprawcy od odwetu (zemsty) pokrzywdzonego” (Bardach, 1973, s. 79-80).

¹⁰ Wśród nazw mediatorów w *SSłp* pojawia się też (*chwalca*) *falca* Sul 3. Taką formę podaje *SSłp*, jednak zgodnie z nowszym odczytaniem wyraz ten ma postać *ufalca* i występuje w artykule hasłowym (*uchwalca*) *ufalca* Sul 3.

¹¹ W obrębie kategorii pojęciowej MEDIACJA w SPJS zostały zamieszczone też nazwy *jednacza*; (*pośrednik*) *pośrzednik*; *rozwadźca*; (*układca*) *układźca*; *zmirca*, lecz zawierają one dodatkowy sem ‘istoty duchowe’ i nie mieszczą się one w obrębie tytułowego zagadnienia będącego przedmiotem tego artykułu.

2.2. Mediowanie

W opisie Bardacha (1973) pojawia się jedno średniowieczne określenie odnoszące się do ówczesnego procesu mediowania a mianowicie *zapis*. W tym okresie, jak to wynika z danych językowych zaprezentowanych w *SStp*, to pole wyrazowe jest jednak bardzo rozbudowane – obejmuje ponad 50 jednostek. Sam proces polubownego rozwiązywania sporów określany był jako *jednanie*, *jadnanie* ‘godzenie, polubowne zawieranie ugody najczęściej za pośrednictwem rozjemców’, por. *Jakom ja na tym jednaniu siedział pod topoliną w piątek przed Świętą Trojcą, a Maciej swych jednaczw nie posadził* 1480 ZapWarsz nr 1507. Wyraz *jednanie* należy do dużej rodziny słowotwórczej opartej na rdzeniu *jed-*, por.: *jednać*, *jednać się* powiązanej wspólnym semem znaczeniowym ‘godzić, rozsądzać polubownie spierające się strony’, por. 1. *jednacki*, *jednacski*; 2. (*jednacki*) *jednacski*¹²; *jednać*, *jednać się*; *jednanie*, *jadnanie*; *objednać*; (*odjednać*) *otjednać*; *pojednać*, *pojednać się*; *przyjednać*; *rozjednać*; *ujednać*, *hujednać*, *ujadnać*, *ujednać się*, *ujadnać się*; *ujednanie*, *hujednanie*; *ujednawać*; *wyjednać*; *zjednać*, *zjadnać*, *zjednać się*; *zjednanie*; *zjednawać*.

Średniowieczne jednostki leksykalne zgromadzone w obrębie kategorii pojęciowej mediowanie umożliwiają wyodrębnienie kilku grup semantycznych.

2.2.1. Jednostki oznaczające działania związane z mediowaniem

2. (*jednacki*) *jednacski*; *jednać*, *jednać się*; *jednanie* uczynić; *objednać*; (*odjednać*) *otjednać*; *oprawiać*, *oprawiać się*; *oprawić*, *oprawić się*; *pojednać się*; *postępić jednacskie skazanie*; *przyjacielskie skazanie*; *przyjść w jednanie*; *przyjednać*; *puścić komuś w ręce*; *rokosz mowić*; *rokowanie*; *rozgodzić*, *ozgodzić*; *rozjednać*; *rozprawić*, *rozprawić się*; *sadzać*; *sadzić*; *skazać*, *skazać się*; *sprawić*; *ujazd*, *hujazd*; *ujednać*, *hujednać*, *ujadnać*, *ujednać się*, *ujadnać się*; *ujednawać*; *układać*, *układać się*; *ułożyć*, *ułożyć się*; *wyjednać*; *wyrzeczenie*; *zapis*; *zjednać*, *zjadnać*, *zjednać się*; *zjednawać*; *zmawiać*, *zmałwiać*, *zmawiać się*.

---

¹² Jednostki wyróżnione jako 1. *jednacki*, *jednacski*; 2. (*jednacki*) *jednacski* to homonimy.

2.2.2. Jednostki oznaczające proces mediowania i polubowną ugodę

jednanie, jadtanie; jednacska zgoda; oprawa; rozprawa; sprawa; ujednanie, hujednanie; ułożenie jednackie; zjednanie.

2.2.3. Jednostki charakteryzujące mediatora

1. *jednacki, jednacski.*

2.2.4. Jednostki oznaczające przedmioty związane z mediowaniem

jednacka pieczęć.

2.3. mediacja – opłaty

Proces mediacyjny wiązał się z pewnymi sankcjami określanymi w średniowieczu przy wykorzystaniu takich jednostek leksykalnych jak: *jednana; jednane; jednanie, jadtanie; zakład*. Historycy prawa piszą, że określenia *jednana; jednane; jednanie, jadtanie* odnosiły się do kary związanej z odstąpieniem od prowadzenia sprawy przez sąd państwowy i przekazaniem jej sądowi polubownemu, *zakład* zaś był innym rodzajem kary finansowej płaconej przez stronę, która nie dotrzymała warunków umowy w postępowaniu polubownym. (por. Domino, 1938, s. 26-41; Bardach, 1973, s. 554-555). Za rozstrzygnięcie sporu mediatorzy nie pobierali żadnego wynagrodzenia, czerpali natomiast niekiedy pewne dochody z kar umownych, jakie płaciła strona niedotrzymująca warunków umowy (por. Domino, 1938, s. 71). W definicjach wyrazów *jednana; jednane; jednanie, jadtanie* w *SSłp* pojawiają się określenia ogólniejsze, a mianowicie 'opłata' bądź 'pieniądze' (w odniesieniu do wyrazu *zakład*). Dodać należy, że w cytatach odnoszących się do mediacji w tych czterech artykułach hasłowych *SSłp* pojawia się łaciński odpowiednik kary (*poena*).

3. Przedmiot konfliktu

Ewa Gmurzyńska pisze, iż w czasach historycznych znajdujemy wiele przykładów mediacji w relacjach między krajami, kiedy rozwiązywano

konflikty między monarchami polskimi a władcami innych państw, a także takich mediacji, w których władcy Polski pełnili funkcję mediatorów. Ten sposób rozwiązywania sporów występował także w stosunkach cywilnoprawnych, np. w relacjach między członkami cechów rzemieślniczych lub pomiędzy różnymi grupami narodowościowymi (por. Gmurzyńska, 2007). Źródła historyczne, w których obszernie przedstawiano te wydarzenia, pisane były po łacinie. Polskie zabytki językowe zawierają wzmianki głównie o mediacjach dotyczących konfliktów sąsiedzkich, rzadziej spraw karnych. Domino pisze, że sprawy oddawane pod rozstrzygnięcie polubowne to spory spadkowe i działowe, o należności pieniężne, o zbiegłych poddanych oraz graniczne. W sprawach karnych sądownictwo polubowne odgrywało mniejszą rolę. Załatwianie w ten sposób spraw o zabójstwo było stopniowo ograniczane, działania szły w tym kierunku, aby zabójca, mimo polubownego załatwienia sprawy, nie mógł uniknąć kary państwowej. Stosunkowo często załatwiane były przed sądami polubownymi sprawy o zranienie i pobicie, rzadziej nieco sprawy o podpalenie (Domino, 1938).

Materiał średniowieczny odnotowany w *SS*tp wskazuje różne przyczyny konfliktów. Były to np. spory o *dziedzinę* 'majątek', *wądoł* 'wąski dół, parów, wąwóz', *posag*, *konia* (etc.), por.

Jakom był smowcą między Anną a między Grzymazem, iże mieli przyjaciele zwieść o dziedzinę 1402 Kal nr 54.

Co Mieclawa Ziębina pozwała beła też Ziębinę o wądoł, o to jest dosta-wiła jednacze w sądzie narzeczone XV in. Małk 119.

Jako Stanisław Dorotce ośm kop posagu zapłacił, ktore[by]smy jej przyjed-nali... Stanisław Dorotce ośm kop zapłacił posagu, co jej jednacze przy-jednali 1432 ZapWarsz nr 369.

Współcześnie w Polsce prowadzone są mediacje cywilne, gospodarcze, rodzinne i z zakresu prawa pracy.

4. Środki językowe służące do opisu mediacji

W analizowanym średniowiecznym materiale przeważają jednostki ciągle autosemantyczne: *dobrowolność*; *dzielca*; 1. *jednacki*, *jednacki*; 2. *(jednacki) jednacski*; *jednac*, *jadnac*; *jednana*; *jednane*; *jednanie*, *jadnanie*; *jednać*, *jednać się*; *oberman*, *barman*, *borman*, *heberman*, *obyрман*; *objednać*; *(odjednać) otjednać*; *oprawa*; *oprawiać*, *oprawiać się*; *oprawić*, *oprawić się*; *pojednać*, *pojednać się*; *przyjacieli*; *przyjednać*; *rozgodźca*; *rokowanie*; *rozgodzić*, *ozgodzić*; *rozjednać*; *rozprawa*;

rozprawić, rozprawić się; rozwadźca; rzecznik; sadzać; sadzić; skazać, skazać się; (składca) składzca; sprawa; sprawić; (uchwalacz) ufalacz; (uchwalca) ufalca; ujazd, hujazd; ujednać, hujednać, ujadnać, ujednać się, ujadnać się; ujednanie, hujednanie; ujednawać; układać, układać się; (układca) układcza; ułożyć, ułożyć się; wyjednać; wyrzeczenie; zakład; zapis; zmówca; zjednać, zjadnać, zjednać się; zjednanie; zjednawać; zmawiać, zmałwiać, zmawiać się, lecz występuje też spora grupa jednostek nieciągłych (dwu- lub trzywyrazowych): *jednacska zgoda; jednacka pieczęć; jadtacz ślubiony; postępić jednacskie skazanie; jednanie uczynić; pośredujący przyjaciel; pośredujący składacz; przyjacielski układacz; przyjacielskie skazanie; przyjąć w jednanie; puścić komuś w ręce; rokosz mówić; składacz przyjacielski*. Większość spośród tych jednostek opartych jest na rdzeniu *jed-*, tworzą one rozbudowaną rodzinę wyrazową. Diachroniczna analiza semantyczna średniowiecznych jednostek leksykalnych służących werbalizacji pojęcia MEDIACJA, z perspektywy współczesnego użytkownika języka, umożliwi wskazanie w ich obrębie wyrazów i połączeń wyrazowych, które są dzisiaj całkowicie niezrozumiałe; jest ich zdecydowana większość (np. *dzielca; oberman, barman, borman, heberman, obyрман*). Dużą grupę stanowią archaizmy semantyczne, czyli wyrazy lub połączenia wyrazowe, których znaczenie jest nam znane i które są używane współcześnie, ale na przestrzeni dziejów zmieniła się ich semantyka, np. *dobrowolność, zakład, puścić komuś w ręce*. Z analizowanego materiału przetrwały tylko niektóre wyrazy, przede wszystkim te oparte na rdzeniu *jed-*. Do tych wyjątków należy też wyraz *rokowanie*.

Ze względu na upowszechnianie się obecnie w Polsce instytucji mediacji, powstawanie ośrodków, w których prowadzona jest mediacja, prowadzenie przedmiotu mediacja np. na studiach pedagogicznych, uruchamianie studiów podyplomowych z tego zakresu etc. – wyraz *mediacja* jest współcześnie używany bardzo często zarówno w tekstach prawniczych dotyczących tej instytucji prawa, jak i podręcznikach do mediacji. Rodzina wyrazowa, której jest częścią, jest rozbudowana: *mediować, pomediować, wymediować, mediowanie, mediacyjny, mediacyjnie*. Duże współczesne rodziny wyrazowe odnoszące się semantycznie do mediacji oparte są na rdzeniu *god-*, np. *godzić się, pogodzić się, ugoda* etc., lub na rdzeniu *jed-*: *jednać (się), jednanie (się), pojednać (się), pojednanie (się), pojednany, pojednawczy, pojednawczo* etc. Niektóre z nich przetrwały w niezmienionym znaczeniu od średniowiecza. We współczesnej praktyce mediacyjnej funkcjonują także takie jednostki nieciągłe, jak: *ośrodek mediacyjny, monolog mediatora, mediator pomocniczy, posiedzenie mediacyjne, spotkanie na osobności, czy ogólniejsze terminy sprawiedliwość naprawcza, pokojowe rozwiązywanie konfliktów, postępowanie*

polubowne bądź *kodeks etyki mediatora*. Obok określenia *mediator* używa się także czasem wyrażenia *pośrednik w sporze* lub leksemu *rozjemca*. W polskiej praktyce mediacyjnej pojawiło się w ostatnich latach sporo zapożyczeń związanych z technikami negocjacyjnymi wykorzystywanymi przez mediatorów w trakcie posiedzeń mediacyjnych. Należą do nich np. wyrazy *win-win* 'wygrany-wygrany' lub *BATNA* (skrót od Best Alternative To a Negotiated Agreement) używane w Harvardzkim Projekcie Negocjacyjnym (Fisher i Ury, 1992; Ury, 1995).

Wyniki analizy naukowej

Przedmiotem analiz uczyniono kilkadziesiąt średniowiecznych jednostek autosemantycznych ciągłych i nieciągłych używanych przez ówczesnych użytkowników języka do przedstawiania procesu pokojowego rozwiązywania sporów, odnotowanych w *Słowniku staropolskim*. Należą tu takie jednostki ciągłe jak np. *jednacz*, *objednać*, *pojednać*, *oprawa*, *rozgodźca* oraz nieciągłe jak *przyjąć w jednanie*, *puścić komuś w ręce*. Współcześnie mediacja jest coraz popularniejszym sposobem rozwiązywania sporów, lecz jej korzenie sięgają nie tylko okresu średniowiecza, ale i czasów najdawniejszych. Omówiony został m.in. proces mediowania, jaki się wyłania ze średniowiecznych tekstów, została przedstawiona charakterystyka osób, które w nim uczestniczyły, oraz spraw, których dotyczył proces mediacyjny. Semy znaczeniowe wspólne dla pojęcia mediacja w średniowieczu i współcześnie to: konflikt, strony konfliktu i mediator, który pomaga konflikt rozwiązać. Różnice dotyczące prowadzenia mediacji w średniowieczu i współcześnie odnoszą się do następujących, szczegółowych kwestii:

1. Wynikiem ukończonego przez sąd polubowny postępowania mediacyjnego w średniowieczu było doprowadzenie do zawarcia ugody między stronami lub wyrok. Współcześnie wynik mediacji to zawarcie ugody lub jej niezawarcie.
2. W średniowieczu mediatorami mogli być sędziowie pracujący w sądownictwie państwowym, osoby bliskie, spokrewnione ze stronami sporu, a współcześnie ze względu na zasadę bezstronności i neutralności mediatora nie jest to możliwe.
3. W średniowieczu mediację mógł prowadzić jeden mediator lub kilku. Obecnie w mediacji uczestniczy jeden mediator, pomocą może służyć mediator pomocniczy.
4. Współcześnie mediatorzy otrzymują za swoją pracę wynagrodzenie, nie jest to funkcja honorowa, lecz zawód. W średniowieczu mediator

za swoją pracę nie otrzymywał żadnego wynagrodzenia lub tylko niewysoką opłatę.

Wnioski, innowacje, rekomendacje

Semy składające się na pojęcie mediacja w średniowieczu i współcześnie są takie same, natomiast słownictwo, którym się posługiwano, opisując tę instytucję prawa w średniowieczu, jest całkowicie odmienne od leksyki współczesnej służącej do opisu pokojowego rozwiązywania konfliktów. Większość spośród analizowanych średniowiecznych wyrazów to archaizmy. Do tej grupy należą np. wszystkie średniowieczne nazwania mediatora. Połączenie wyrazowe *sądownictwo polubowne* przestało istnieć ze względu na zmianę charakteru samej mediacji, która jest współcześnie procesem pozasądowego rozwiązywania sporów. Rozwój instytucji prawa spowodował specjalizację leksyki.

Analizy zaprezentowane w artykule pokazują, iż ciągłość i zmiana w języku mają ścisły związek z rzeczywistością pozajęzykową. W celu stworzenia pełnego opisu leksykologicznego tej instytucji prawa na przestrzeni dziejów konieczne jest przebadanie leksyki ze wszystkich epok rozwoju polszczyzny.

BIBLIOGRAFIA

- Arkuszevska, A.M. i Plis, J. (red.). (2014). *Zarys metodyki pracy mediatora w sprawach cywilnych*. Warszawa: LEX a Wolters Kluwer business.
- Bardach, J. (1973). *Historia państwa i prawa Polski*, t. 1, do połowy XV wieku. Warszawa: PWN.
- Deptuchowa, E. (red.). (2014). *Słownik staropolski. Suplement cz. 1 (verba absentia)*. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- Domino, W. (1938). *Sądownictwo polubowne na Rusi w późniejszym średniowieczu*. Prace seminarium dawnego polskiego prawa sądowego i historii ustroju dawnej Polski Uniwersytetu Józefa Piłsudskiego w Warszawie, nr 7. Warszawa: Uniwersytet Józefa Piłsudskiego w Warszawie.
- Fisher, R. i Ury, W. (1992). *Dochodząc do TAK. Negocjowanie bez poddawania się*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Gmurzyńska, E. (2007). *Mediacja w sprawach cywilnych w amerykańskim systemie prawnym – zastosowanie w Europie i w Polsce*. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Jurek, P. (RED.). (2005). *Postępowanie polubowne w dziejach. Materiały IX Konferencji historyków państwa i prawa. Przemysł 7-10 lipca 2005 r.* Wrocław: Uniwersytet Wrocławski.

- Klementowski, M.L. (1996). O pojednaniu w zabójstwie w środkowoeuropejskich państwach w średniowieczu. *Rejent*, nr 7-8 (63-64), 104-127.
- Klementowski, M.L. (1998). Organizacja sądów polubownych w Ordynacji Zamojskiej w świetle diariusza Bazylego Rudomicza (1656-1672). W: J. Ciągwa i T. Opas (red.), *Z historii państwa, prawa, miast i Polonii. Prace ofiarowane Profesorowi Władysławowi Ćwikowi w czterdziestolecie Jego pracy twórczej*. Rzeszów: Rzeszowskie Zeszyty Naukowe „Prawo-Ekonomia”, t. XXV, 101-124.
- Kuraszkiewicz, W. i Wolff, A. (1950). Zapiski i roty polskie XV i XVI wieku z ksiąg sądowych ziemi warszawskiej. *Prace Komisji Językowej PAU*, 36.
- Mayenowa, M.R. (red.). (1981). *Słownik polszczyzny XVI wieku*. T. XIII. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź: Instytut Badań Literackich.
- Michalska-Warias, A. (2008). Instytucja mediacji w prawie polskim, ze szczególnym uwzględnieniem mediacji w sprawach nieletnich, karnych i cywilnych. W: A. Lewicka (red.), *Profesjonalny mediator. Zostań nim, Poradnik metodyczny*. Lublin, Wydawnictwo Marii Curie-Skłodowskiej, 11-33.
- Plezia, M. (red.). (2007). *Słownik łacińsko-polski*. T. III, I-O. Warszawa: PWN.
- Płatek, M., i Fajst, M. (red.). (2005). *Sprawiedliwość naprawcza. Idea. Teoria. Praktyka*. Warszawa: Liber.
- Rosner, A. (2005). Tradycja staropolskiego sądownictwa polubownego – próba zarysowania problemu. W: M. Płatek i M. Fajst (red.), *Sprawiedliwość naprawcza. Idea. Teoria. Praktyka*. Warszawa: Liber, s. 37-58.
- Sieradzka-Baziur, B. (2012). O projekcie *Słownika pojęciowego języka staropolskiego* w kontekście prac dotyczących najdawniejszego słownictwa. *Język Polski*, XCII, z. 2, 81-91.
- Sieradzka-Baziur, B. (red.). (2015). *Słownik pojęciowy języka staropolskiego*. Pozyskano z: <<http://spjs.ijp-pan.krakow.pl>> (dostęp: 04.11.2016).
- Sieradzka-Baziur, B., Kajtoch, K., i Mika, D. (2016). Leksyka średniowieczna w *Słowniku pojęciowym języka staropolskiego*. W: M. MAĆCZYŃSKI, E. Horyń i E. Zmuda (red.), *W kręgu dawnej polszczyzny II*. Kraków: Wydawnictwo Akademii Ignatianum w Krakowie, 287-300.
- Sieradzka-Baziur, B., Duska, J., Kajtoch, K. i Mika, D. (2016). Słownik pojęciowy języka staropolskiego – charakterystyka. *Język Polski*, XCVI, z. 3, 68-79.
- Twardzik, W. (red.) we współpracy z: Deptuchową, E. i Szlachowską-Winiarową, L. (2005). *Opis źródeł Słownika staropolskiego*. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- Urbańczyk, S. (red.). (1953-2002). *Słownik staropolski*. T. 1-11. Wrocław – Warszawa – Kraków: Ossolineum, Instytut Języka Polskiego PAN.
- Ury, W. (1995). *Odchodząc od NIE. Negocjowanie od konfrontacji do kooperacji*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne.

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License <http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>